

De Wooldermarken (I)

Achtergronden

Jan Kits, Chris van Leeuwen, Gerhard Post, Betsie Sassen en Ad Smits

Geschiedenis van Hengelo in vogelvlucht

In de flyer van de Open Monumentendag 2023 konden we lezen: *“In het Museum kunt u alles te weten komen over de korte maar interessante historie van Hengelo.”* Deze tekst is voor de Open Monumentendag van dit jaar gelukkig aangepast. Immers, Museum Hengelo heeft een archeologiekamer met vondsten die tot 38.000 jaar teruggaan. Daarnaast is er aandacht voor de ‘Heren van Hengelo’, de bezitters van de havezate Huys Hengelo, dat vanaf 1525 gebouwd werd. Schriftelijke bronnen van voor 1500 over Hengelo zijn schaars¹. De eerste onbetwiste vermelding stamt uit 1337. Deze vermelding is gerelateerd aan de Hof te Hengelo, de voorloper van Huys Hengelo.

Homme Martinus verdeelt de geschiedenis van Hengelo in vier periodes²:

1. De agrarische periode tot 1800;
2. De pre-industriële periode van 1800 tot 1850;
3. De industriële periode van 1850 tot 1940;
4. De naoorlogse periode.

Het lijkt ons goed om een prehistorische periode tot bijvoorbeeld het jaar 500 toe te voegen. De zogenaamde korte geschiedenis waar we dit artikel mee begonnen heeft als onderliggende gedachte waarschijnlijk dat de geschiedenis van Hengelo begon toen C.F. Stork zijn machinefabriek in 1868 verplaatste van Borne naar Hengelo, aan het begin van de industriële periode. De pre-industriële periode zouden we beter rond 1750 kunnen laten beginnen, met de stichting van diverse weverijen door doopsgezinde fabrikanten als Wolter ten Cate (1701 – 1796). We zouden dit dan de fabriekersperiode kunnen noemen, of: de opkomst van het dorp. Die opkomst van het dorp startte al voordat Stork er zich vestigde.

Hengelo als dorp wordt het eerst genoemd in een belastingregister van 1475. Het was een klein dorp, met in 1601 ongeveer 50 huizen en daarmee zo’n 250 inwoners. Vrijwel alle huizen zijn dan eigendom van Huys Hengelo. In 1676 is er al sprake van de Veldzijde, de dorpsuitbreiding op heidegrond die oorspronkelijk van de marke Woolde was. Er zijn dan 102 gezinshoofden³ en daarmee zo’n 500 inwoners. In 1748 worden er bij de volkstelling 1125 inwoners geteld⁴, dat zijn er 13 meer dan Stad Delden! De volkstelling van 1795 vermeldt 1194 inwoners, verdeeld over het dorp met 678 en de Veldzijde met 516 zielen⁵. De toename in bevolking tussen 1748 en 1795 is beperkt, de groei was er al voor de start van de fabriekersperiode. Dit beeld komt overeen met heel Twente, waar de bevolking tussen 1675 en 1765 met 1,1% per jaar toeneemt, terwijl tussen 1765 en 1795 de jaarlijkse groei rond 0,4% ligt⁶. In de volkstelling van Hengelo uit 1795 zien we veel beroepen langskomen die te maken hebben met textielproductie en handel, waaronder maar liefst 13 fabrikanten! Dat rond 1800 het aantal inwoners van Hengelo ongeveer hetzelfde is als dat van Stad Delden, zal bijgedragen hebben aan het ontstaan van het dorpsbestuur in 1802 en de gemeente Hengelo in 1811.

De marke

Het woord is gevallen, marke. De marke is een rare eend in de bijt. Van oorsprong lijkt het een vrij los georganiseerde groep van boerenerven (een buurschap) die het gebruiksrecht rond de buurschap in onderling overleg regelen. Later wordt het een formele organisatie, waarbij (in Twente) kerkelijke instituties en adellijke huizen de dienst uitmaken omdat zij het overgrote deel van de boerenerven in bezit hebben. In de loop van de tijd (17^e en 18^e eeuw) zien we de marken steeds meer publieke taken uitvoeren, zoals onderhoud van wegen en bruggen. Dit valt samen met de toename van de bevolking; hierdoor ontstond er steeds meer druk op het gebruik van de markegronden.

In Twente waren ongeveer 60 marken. Het aantal is niet vast, omdat het aantal veranderde in de tijd, en omdat de interpretatie van wat een marke is, per bron verschilt⁷.

Vanaf de 15^e eeuw zijn er markeboeken bekend. Een markeboek bestaat voor het grootste deel uit verslagen van de markevergaderingen (holtinks) van de marke. Sommige markeboeken zijn zoekgeraakt, maar van Woolde zijn er twee uitgebreide versies bewaard gebleven.

De Wooldermarken

Ons doel is een serie verhalen te gaan schrijven die gebaseerd zijn op of verband houden met het markeboek van Woolde. We hebben de serie de titel *De Wooldermarken* gegeven. In 1800 bestaan de Wooldermarken uit vier marken: Woolde, Groot Driene, Klein Driene en Oele Woolderzijde, wat blijkt uit het feit dat zij afzonderlijk vergaderden. De markerichter, dat is de 'voorzitter' van de marke, is in alle gevallen de heer van de havezate Huys Hengelo. Maar dit markerichterschap lag daarvoor al op de Hof te Hengelo. Uit die tijd zijn helaas geen verslagen bewaard gebleven. In de 16e eeuw lijkt er soms sprake van één marke. Er wordt in ieder geval niet afzonderlijk vergaderd. Zo wordt in 1588 wordt geschreven: "*Anno 88 den 7 octob(er) gehouden een Marcken Gericht in Woelder Marcke. Marckenrichter die Edelveste Adolph van Twickelo*". Uit het vervolg wordt duidelijk dat het ook Driene (Groot en Klein) en Oele (Woolderzijde) betreft. Maar twee weken ervoor, op 23 september, is de aanhef zo: "*In dem jaer 88 den 23. Septemb(er) eijn Holtgerichte gehouden in Woelder Drijner und Oeler marck*". Hier lijkt er sprake van drie marken! Zolang alle marken onder één markerichter bleven, maakte het eigenlijk niet heel veel uit. Er blijkt in ieder geval uit dat op Huys Hengelo het (erf)markrichterschap lag, of het nu één, drie of vier marken waren.

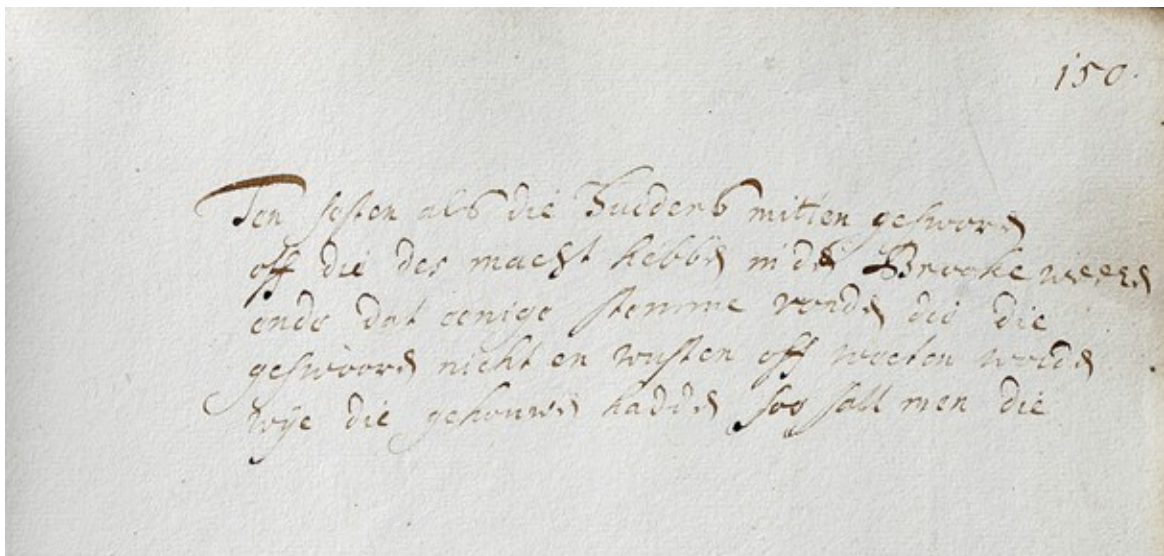
We kunnen de geschiedenis van de Wooldermarken verbinden aan de periodes van Hengelo. Rond het jaar 500 werd Twente deel van het Frankische rijk (althans volgens sommige bronnen...). We kunnen hier dan ook het begin van de marken situeren. Rond 1700, als het dorp groeit, neemt de druk op de marke toe. In 1850 zijn alle vier Wooldermarken verdeeld. De nieuwe tijd komt eraan. Of volgens sommigen: de geschiedenis van Hengelo begint.

Het markeboek

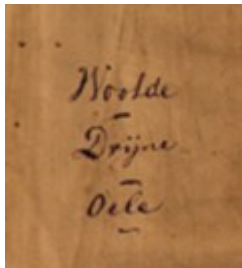
Het originele markeboek, aanwezig in het archief van het Twickel (foto: Hans Beerens)

Van het markeboek van de Wooldermarken zijn twee oorspronkelijke exemplaren bewaard gebleven. In het archief van Twickel bevindt zich een exemplaar met op de rug de tekst Woolde. Het bestrijkt de periode van 1492 tot 1832. Het deel tot en met 1670 (folium 169) is in één handschrift, en is dus een kopie van het oorspronkelijke markeboek. Op deze bladen staan wel de namen van ondertekenaars, maar niet de handtekeningen zelf. Niet van alle holtinks zit een verslag in het markeboek. En enkele keren stopt de tekst abrupt, zoals op bladzijde 150.

Folium 150 uit het markeboek (Twickel versie) eindigt midden in een zin

In de Oald Hengel van augustus 1977 lezen dat er kopieën van dit exemplaar gemaakt zijn. Deze zijn gebonden in drie banden, want het markeboek is dik, zo'n 400 vellen. Het is beschikbaar in het archief van het museum. Voor de liefhebber: in het Auditorium ligt een set te koop voor 50 euro.

Naast het exemplaar van Twickel heeft Collectie Overijssel in Zwolle een exemplaar. Dit draagt als titel op de eerste bladzijde *Woolde – Drijne – Oele*. Het bevat 723 bladzijden en eindigt in 1766. Op een bladzijde staat meestal veel minder tekst dan op een bladzijde in de Twickel versie. Het is een afschrift in één handschrift, dat in 1878 verkregen werd door het Provinciaal Archief, helaas zonder vermelding van de herkomst⁷. Het lijkt erop dat alles wat in dit exemplaar staat, ook in de

Twickel versie staat. We hebben dit exemplaar eigenlijk alleen gebruikt om de transcriptie te verbeteren. De Twickel versie is onze basis.

Transcriptie

Wij zijn in 2017 begonnen met de transcriptie⁸. Met transcriptie bedoelen we het letter-voor-letter omzetten van de handgeschreven tekst naar een digitale vorm (pdf). Toen de Coronatijd begon was de transcriptie in de basis afgerond. Na een slechte periode tijdens Corona, en een soort identiteitscrisis erna (zo van: waar moeten we naartoe?), zijn we nu weer vol goede moed. De transcriptie is volledig, met niet veel onopgeloste punten. Aan het persoonsnamenregister werken we nu hard. De mensen die uiteindelijk overgebleven zijn, staan boven dit artikel als auteur.

Daarnaast hebben we al een aantal 'verhalen' gemaakt, die we zouden willen uitbreiden en bundelen in een boek(je). Het doel van de verhalen is om inzicht te geven in het reilen en zeilen van de Wooldermarken. We hopen aanvullend te zijn op de diverse artikelen die eerder al in Oald Hengel en Hengelo toen&nu verschenen zijn.

Ons idee is om de komende jaren een aantal van de verhalen te publiceren in Hengelo toen&nu. Als het boek klaar is (het streefjaar is 2027, als Woolde zijn 850-jarig bestaan kan vieren) zullen we de transcriptie met index en de foto's van het Twickeler markeboek voor iedereen beschikbaar stellen.

Veel recent uitgebrachte markeboeken hebben naast een transcriptie ook een hertaling. Ons ontbreekt helaas de tijd en kennis om dit voor het hele markeboek te volbrengen. We gaan wellicht wel proberen een hertaling te maken voor een aantal interessante delen.

Het uitbrengen op papier van een volledige transcriptie lijkt ons in deze tijd overdreven. Want eerlijk is eerlijk, voor de argeloze lezer zal 95% van de inhoud niet erg interessant zijn. Een digitale versie is bovendien veel gemakkelijker te doorzoeken.

Bronnen en verwijzingen

¹ Jan Kits, Gerhard Post en Gerrit Welberg, *Hoe oud is Hengelo wel niet?*, in Hengelo toen&nu, augustus 2024.

² Homme Martinus, *Monumentaal Hengelo*, in Jaarboek Hengelo 2006/2007.

³ Dr. H.Reynders, *De Bevolking van Hengelo en Veldzijde in 1676*, in Oald Hengel, februari 1992, beschikbaar via <https://www.mharchief.nl/>.

⁴ W. E. ten Asbroek, *Het dorp Hengelo in 1748*, in 't Inschrien, 1975-2, beschikbaar op <http://www.twentsetaalbank.nl/docs/Inschrien1975.2.pdf>.

⁵ Zie bijvoorbeeld <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT179501/index.html>.

⁶ J.A. Boot, *Mensen en mogelijkheden in het 18de eeuwse Twente*, in Textielhistorische Bijdragen nr. 19, 1978.

⁷ Gerhard Post, *Een inventarisatie van de marken in Twente rond 1800*, 't Inschrien 2020-1, beschikbaar op <http://www.twentsetaalbank.nl/docs/InschrienTT.2020.1.pdf>.

⁷ Staatscourant 9 juni 1879, beschikbaar op <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB08:000147935:mpeg21:p001>.

⁸ Gerhard Post, *Het Markeboek van de Wooldermarken*, in Hengelo toen & nu, juni 2017, beschikbaar via <https://www.mharchief.nl/>.